

dr Jarosław Poteraj

Instytut Przedsiębiorczości

Państwowa Wyższa Szkoła Informatyki i Przedsiębiorczości w Łomży

System emerytalny w kraju biedy: przypadek Boliwii

WPROWADZENIE

Niniejszy artykuł stanowi część zamierzonej przez autora serii publikacji o systemach emerytalnych, funkcjonujących w wybranych państwach amerykańskich. Globalizacja, rozwój komunikacji oraz telekomunikacji, rozwiązania informatyczne i swoboda terytorialnego przemieszczania się w globalnej przestrzeni powodują coraz większe zainteresowanie możliwościami zarabiania pieniędzy w innych krajach niż kraj urodzenia. To z kolei może być związane z uczestnictwem w systemach emerytalnych obcych państw. Systemy te podlegają ciągłym zmianom, wynikającym przede wszystkim z przyczyn demograficznych, ale także ekonomicznych.

W państwach amerykańskich, które jako pierwsze podejmowały w ślad za prekursorskim Chile reformowanie swoich systemów emerytalnych, rozwiązania emerytalne nacechowane są indywidualizacją. Stąd duża różnorodność tych systemów i niewielka o nich wiedza, nawet w kręgach specjalistów. Publikacje przygotowywane przez autora powinny tę wiedzę wzbogacić i być przyczynkiem do dyskusji, prowadzącej do wyboru najlepszych rozwiązań systemowych.

Boliwia od wielu lat jest krajem biedy. W roku 2000 w kraju tym stopa biedy (*poverty rate*), oznaczająca udział osób biednych w populacji, była określana na poziomie 61% [Mesa-Lago, 2005, s. 51]. W wyrażeniu dochodowym w roku 2003 poziom PKB (PPP) na mieszkańca wynosił 2 215 USD [*Pension Reform...*, 2006, s. 79]. Był to najniższy poziom w Ameryce Południowej, a w całej Ameryce Łacińskiej niższy poziom wykazywały jedynie Haiti i Nikaragua. W innym źródle z kolei wartość PNB w roku 2003 jest podawana na poziomie 890 USD [Crabbe, Giral, 2005, s. 9]. W roku 2011 w Ameryce Łacińskiej niższy poziom PKB od Boliwii wykazywały jedynie Haiti, Nikaragua i Honduras [Central Intelligence Agency, 2012b ([http](http://))]. Boliwijska bieda jest szczególnie widoczna wśród osób starszych żyjących na terenach wiejskich, gdzie jedynie 1% ludności w wieku emerytalnym uzyskuje dochody przekraczające linię ubóstwa¹. Ogółem w kraju tym w pierwszych latach XXI wieku ponad 50% ludno-

---

¹ Szerzej o boliwijskiej biedzie w opracowaniu: [Bauer, Bowen, 1997].

ści w wieku 65+ uzyskiwało dochód niższy niż 2 USD dziennie [Gill, Packard, Yermo, 2005, s. 202]. Stąd zainteresowanie autora zmianami w systemie emerytalnym Boliwii. Ponadto brakuje, w znanej autorowi literaturze, pozycji w języku polskim zajmujących się systemem emerytalnym w Boliwii².

Celem badawczym autora jest prezentacja historycznych i aktualnych rozwiązań w celu odnalezienia w boliwijskim systemie emerytalnym pomysłów, które w benchmarking'owych porównaniach warto wykorzystywać. Artykuł opracowano na podstawie pozycji literaturowych w językach angielskim i hiszpańskim, analizy zasobów Internetu, w tym stron internetowych rządu boliwijskiego. Zastosowaną metodą badawczą była przede wszystkim metoda opisowa. Autor stawia hipotezę o niecelowości przyjmowania metody inwestycyjnej w zarządzaniu ryzykiem starości w krajach biednych, czego przykładem są doświadczenia Boliwii.

Artykuł o systemie emerytalnym Boliwii prezentowany jest w układzie: 1. Ogólna informacja o kraju, 2. Rozwój historyczny systemu emerytalnego, 3. Stan obecny systemu emerytalnego oraz 4. Wyzwania i przewidywane zmiany w systemie emerytalnym.

OGÓLNA INFORMACJA O KRAJU

Wielonarodowe Państwo Boliwia [*Wielka Encyklopedia PWN*, 2001, s. 252–256] (hiszp. *Estado Plurinacional de Bolivia*) jest państwem położonym w środkowej części Ameryki Południowej, bez dostępu do morza, składającym się z 9 departamentów (*departamentos*) i 112 prowincji (*provincias*). Jednostką monetarną jest boliviano (BOB³, *boliviano*). Językami urzędowymi są: hiszpański oraz 36 języków lokalnych⁴. W lipcu 2012 roku Boliwię zamieszkiwało 10 290 003 osoby [Central Intelligence Agency, 2012a (<https>)] z następującą strukturą wiekową populacji: 0–14 lat – 34,6%, 15–64 lat – 60,7%, 65 lat i więcej – 4,6%. Przeciętna przewidywana długość życia przy urodzeniu wynosiła ogółem 67,9 lat, w tym mężczyźni – 65,16 lat, a kobiety – 70,77 lat. Największymi grupami etnicznymi byli Indianie: Keczua (30%) i Ajmarowie (25%). Metysi stanowili 30% populacji, a biali (Kreole) – 15%. Z grup wyznaniowych najwię-

---

² Opracowanie Krzysztofa Kołodziejczyka z roku 2004, mimo zachęcającego tytułu, bazuje na przykładach Chile i Argentyny, a odniesienia do systemu boliwijskiego mają w tej książce charakter szczątkowy [Kołodziejczyk, 2004].

³ Skrót według standardu ISO 4217. 31 sierpnia 2012 roku za 1 euro płacono 8,6907 BOB, a w Polsce 29 sierpnia 2012 roku 1 BOB był wart 0,4726 PLN [Bloomberg, 2012, (<http>)] oraz [Narodowy Bank Polski, 2012 (<http>)].

⁴ Przed wejściem w życie konstytucji z roku 2009 oprócz hiszpańskiego status języków urzędowych miały jedynie keczua (Quechua) i ajmara (Aymara).

cej było katolików (95%), a znacznie mniej protestantów (5%). Zgodnie z konstytucją z roku 2009 głową państwa i rządu jest prezydent (od 22 stycznia 2006 roku Juan Evo Morales Ayma). Największe partie polityczne to: *Movimiento al Socialismo* (MAS), *Poder Democrático Social* (Podemos) i *Movimiento sin Miedo* (MSM). Produkt krajowy brutto (PKB) na jednego mieszkańca (PPP) w roku 2011 szacowany był na 4 900 USD, a stopa wzrostu PKB na 4,9%. Stopa bezrobocia wyniosła 5,5%. Dług publiczny stanowił 36,6% PKB. Saldo obrotów bieżących bilansu płatniczego wykazało w roku 2011 nadwyżkę 0,7354 mld USD.

Ziemie współczesnej Boliwii [Central Intelligence Agency, 2012a, (<https://>)] oraz [*Wielka Encyklopedia PWN*, 2001, s. 255–256] zamieszkiwane były już na 2 tys. lat przed Chrystusem. Od XIV wieku po Chrystusie żyjąca na tych ziemiach indiańska ludność Ajmara była stopniowo wchłaniana przez imperium Inków i kolonizowana przez napływowych Indian Keczua. W latach 1533–1538 obszar obecnej Boliwii został podbity przez hiszpańskich konkwistadorów i początkowo, jako część wicekrólestwa Peru, był określany jako Górne Peru. W roku 1776 Górne Peru weszło w skład wicekrólestwa La Platy. Od roku 1809 rozpoczęły się działania wyzwolencze Kreoli od panowania hiszpańskiego, które doprowadziły do powołania w roku 1825 niepodległego państwa pod nazwą Republika Boliwii. Jej pierwszym prezydentem został generał Simón Bolívar, który opracował także pierwszą, przyjętą w roku 1826, konstytucję. W latach 1836–1839 funkcjonowała konfederacja z Peru, rozbita na skutek interwencji Chile. Kolejna wojna z Chile w latach 1879–1884 pozbawiła Boliwii dostępu do morza. W roku 1903 Boliwia przegrała wojnę z Brazylią, tracąc terytorium Acre, a po przegranej wojnie z Paragwajem z lat 1932–1935, utraciła znaczne obszary Chaco. W roku 1945 Boliwia stała się członkiem-założycielem Organizacji Narodów Zjednoczonych, a w roku 1948 przystąpiła do Organizacji Państw Amerykańskich. W roku 1952 rozpoczęła się kierowana przez Narodowy Ruch Rewolucyjny (*Movimiento Nacionalista Revolucionario*, MNR) lewicowa rewolucja boliwijska, w wyniku której w roku 1953 prawa wyborcze przyznano Indianom. W roku 1964 miał miejsce wojskowy zamach stanu, w wyniku którego rozpoczęły się w Boliwii rządy wojskowych. W roku 1969 Boliwia przystąpiła do Paktu Andyjskiego⁵, w roku 1975 do Latynoamerykańskiego Systemu Gospodarczego, w roku 1978 do Paktu Amazońskiego, a w roku 1980 do Stowarzyszenia Integracji Latynoamerykańskiej. Rządy wojskowych w Boliwii zostały zakończone w roku 1982 powrotem do władzy MNR. Od roku 1985 rozpoczął się proces odbudowy zniszczonej gospodarki kraju, w tym wprowadzanie drastycznej polityki antyinflacyjnej⁶. Od roku 2006 władzę sprawują radykalne ugrupowania socjalistyczne, które doprowadziły do uchwalenia w roku 2009

⁵ Organizacja ta w roku 1996 przekształciła się w Andyjski Wspólny Rynek.

⁶ W roku 1985 inflacja wyniosła 11 750% [Müller, 2003, s. 53].

nowej konstytucji, ograniczającej prawa Metysów oraz Kreoli, i zmiany nazwy państwa na Wielonarodowe Państwo Boliwia.

ROZWÓJ HISTORYCZNY SYSTEMU EMERYTALNEGO W BOLIWII

Regulacje emerytalne w Boliwii pojawiły się w roku 1924, kiedy to powstał obowiązek gromadzenia oszczędności emerytalnych dla robotników najemnych⁷. Pierwsze powszechne rozwiązanie emerytalne powstało w Boliwii w roku 1949 [*Social Security...*, 2012, s. 54]. Po rewolucji roku 1952 zaprojektowano nowe rozwiązanie emerytalne, w którym wiek emerytalny kobiet określono na poziomie 50 lat, a mężczyzn na poziomie 55 lat. Stopa zastąpienia określona została na poziomie 30% przeciętnych zarobków z ostatnich 15 lat [Müller, 2003, s. 52]. W latach 60. XX wieku zaczęły powstawać uzupełniające fundusze emerytalne (*Fondo Complementario*, FONCOM). W roku 1987 rozdzielono finanse publiczne ubezpieczeń zdrowotnych i emerytalnych, tym ostatnim dedykując nowopowstałą instytucję Narodowy Fundusz Rezerw (*Fondo Nacional de Reservas*, FONARE) [Müller, 2003, s. 52]⁸. W roku 1989 stopa aktywizacji zawodowej na terenach miejskich wynosiła 73% dla mężczyzn i 47% dla kobiet, przy czym 48,8% mężczyzn i 71,5% kobiet pracowało w sektorach o niskiej produktywności [Dion, 2008, s. 136]. W roku 1990 FONARE został zastąpiony przez Fundusz Emerytur Podstawowych (*Fondo de Pensiones Básicas*, FOPEBA) [Müller, 2003, s. 52]. Dla funkcjonowania gospodarki boliwijskiej wielkie znaczenie miał sektor nieformalny, w którym w roku 1990 pracowało ponad 55% pozarolniczej populacji aktywnej zawodowo [Holzmann, Packard, Cuesta, 1999, Graph 2]. W roku 1992 aż 81% świadczeniobiorców otrzymywało z FOPEBA miesięczne emerytury na poziomie niższym niż równowartość 56 USD, a w roku 1993 przeciętne łączne miesięczne emerytury z FOPEBA i FONCOM stanowiły równowartość 97 USD [Müller, 2003, s. 52]. W roku 1994 powołano do życia Narodowe Biuro Emerytalne (SNP)⁹, które weszło w skład Ministerstwa kapita-

⁷ Po 32 latach funkcjonowania w roku 1956 system ten utracił swoje rezerwy wobec pojawienia się inflacji na poziomie 4000% [Müller K. & Asociados, 1997].

⁸ Na podstawie ustawy nr 924 z dnia 15 kwietnia 1987 roku (*de la Ley N° 924 de 15 de abril de 1987*) wydano prezydencki dekret z 25 czerwca 1987 roku (*Decreto Supremo 21637 (25 de Junio de 1987)*), w którym powołano do życia także Boliwijski Instytut Zabezpieczenia Społecznego (*Instituto Boliviano de Seguridad Social*), jako ciało eksperckie, planowania, oceny, koordynacji i nadzoru organów zarządzających zabezpieczenia społecznego oraz Kasę Zdrowia i Funduszy Emerytalnych (*La Caja de Salud y Fondos de Pensiones*), jako organ zarządzający krótko- i długoterminowymi elementami zabezpieczenia społecznego [Infoleyes, 2012 ([http](http://))].

⁹ Biuro to zostało później przekształcone w Narodową Dyрекcyję Emerytur (*Dirección Nacional de Pensiones*, DNP), a następnie w Generalną Dyрекcyję Emerytur (*Dirección General de Pensiones*, DGP) [*Ministerio de Economía ...*, 2012 ([http](http://))].

lizacji, jako instytucjonalny element, docelowo łączący wpływy dywidendowe z udziałów państwa w komercyjnych spółkach z systemem emerytalnym. W połowie lat 90. XX wieku uczestniczenie w dobrowolnych funduszach typu FONCOM pozwalało na osiągnięcie łącznej stopy zastąpienia na poziomie 70% [Müller, 2003, s. 52]. W roku 1996 jedynie 12% ogółu siły roboczej było objętych publicznym składkowym systemem emerytalnym [Mesa-Lago, 2006, s. 669]. W tym samym roku struktury zawodowych emerytur dobrowolnych składały się z 22 instytucji typu FONCOM (określanych też niekiedy jako tzw. *cajas de previsión*) [Crabbe, Giral, 2005, s. 16]. Także w roku 1996 powstała państwowa instytucja nadzorcza nad rynkiem emerytalnym – Nadzór Emerytalny, Papierów Wartościowych i Ubezpieczeń (*Superintendencia de Pensiones, Valores y Seguros*, SPVS) [*Ley de Pensiones...*, 1996]. Przed wyborami prezydenckimi w maju 1997 roku wypłacono po raz pierwszy tzw. bono solidarnościowy (*Bono de Solidaridad*, BONOSOL)¹⁰. Świadczenie to wprowadzono jako bezskładkową emeryturę dla osób, które ukończyły 65 lat, niezależnie od płci. Emerytura ta polegała na utworzeniu specjalnego funduszu emerytalnego, wydającego obligacje solidarnościowe wszystkim osobom, które ukończyły 65. rok życia. Gwarantowana roczna kwota wypłat wynosiła pierwotnie równowartość 248 USD¹¹. BONOSOL był formalnie finansowany przez tzw. Fundusz Kapitalizacji Zbiorowej (*Fondo de Capitalización Colectiva*, FCC) [*Non-Contributory Pension...*, 2011]. Pierwotnie świadczenia z BONOSOL miały przysługiwać wszystkim osobom, które w roku 1995 ukończyły 21 lat po osiągnięciu przez nie 65. roku życia [Gill, Packard, Yermo, 2005, s. 210]. Płatności z BONOSOL zostały jednak zawieszono po wyborach prezydenckich i ponownie wprowadzone jako tzw. BOLIVIADA przy niższym poziomie wypłat w równowartości 60 USD rocznie na beneficjenta [International Labour Organisation, 2012, (http)]. Kompleksowa reforma emerytalna wdrażana od maja 1997 roku bazowała przede wszystkim na doświadczeniach chilijskich, z bezpośrednim zaangażowaniem twórcy reformy chilijskiej – José Piñera¹², chociaż duże znaczenie dla władz boliwijskich miały

¹⁰ BONOSOL, funkcjonujący w postaci funduszu kapitałowego, był świadczeniem płaconym raz w roku przez rząd boliwijski, przejściowo określanym mianem BOLIVIADA. Było to pierwsze na świecie świadczenie o charakterze uniwersalnej emerytury nie finansowane w formule *pay-as-you-go*, ale kapitałowe. Źródłem środków na finansowanie świadczeń emerytalnych były dywidendy wpłacane do tego funduszu przez 10 sprywatyzowanych przedsiębiorstw od akcji pozostałych w posiadaniu rządu boliwijskiego [*Pension Reform and...*, 2006, Glossary: s. X/VII] oraz [International Labour Organisation, 2012 (http)].

¹¹ W roku 1997 stanowiło to 27% przeciętnego dochodu *per capita* w Boliwii lub 11% przeciętnych zarobków w gospodarce [Gill, Packard, Yermo, 2005, s. 210].

¹² W roku 1990 José Piñera, wraz z innymi ekspertami z sąsiadującego z Boliwią Chile, został zaproszony przez jednego z dyrektorów boliwijskiej firmy ubezpieczeniowej do przygotowania propozycji strukturalnej reformy emerytalnej. Propozycja taka została przedstawiona prezydentowi Jaime Paz Zamora, który był szefem rządu i państwa w latach 1989–1993. Oprócz prywatnej

także konsultacje z argentyńskim ekspertem Walterem Schulthessem [Weyland, 2008, s. 193 i 201]. W roku 1997, podobnie jak w Chile, zlikwidowano całkowicie dotychczasowy system działający w formule *pay-as-you-go* [Holzmann, Hinz, 2005, s. 142]. Oznaczało to natychmiastową likwidację FOPEBA¹³ i FONCOM-ów. Płatności dla 127 000 emerytów zostały przejęte przez Ministerstwo Finansów¹⁴. Osoby, które posiadały uprawnienia emerytalne według starych zasad, mogły dokonać wyboru – albo przejść na emeryturę, albo wybrać uczestnictwo w nowym systemie. Wprowadzono rozwiązanie przyjmujące pełną indywidualizację rachunków emerytalnych (*Fondo de Capitalización Individual*, FCI) [Mackenzie, 2006, s. 120]. Odpowiedzialność za funkcjonowanie systemu emerytalnego przejęło DNP. Uczestnictwo w nowym systemie było obowiązkowe dla wszystkich osób wchodzących na rynek pracy, natomiast uczestnictwo w nim osób samozatrudniających się stało się dobrowolne. Nie pozostawiono odrębnego schematu dla urzędników publicznych. Zarządzanie funduszami emerytalnymi, w tym także publicznym FCC, powierzono prywatnym firmom zarządzającym (*Administradora de Fondos de Pensiones*, AFP). Istniała możliwość zmiany zarządzającego funduszem emerytalnym raz na rok. Władze postanowiły jednak ograniczyć na pierwsze pięć lat działania nowego systemu liczbę działających na rynku AFP do dwóch [Weyland, 2008, s. 202]. Uczestnicy nie mogli jednak dowolnie wybierać zarządzającego – administracyjnie przydzielano ich do konkretnego zarządzającego według kryteriów miejsca zamieszkania i daty urodzenia. Obowiązkową składkę na ubezpieczenie emerytalne ustanowiono na poziomie 10% wynagrodzenia. Dodatkowo zarówno osoby fizyczne, jak i ich pracodawcy mogli wpłacać na fundusz emerytalny składkę dobrowolną, która zarówno z perspektywy dostępności, jak i preferencji podatkowych była trakto-

---

inspiracji projekt ten uzyskał grant wspierający z amerykańskiego funduszu USAID, zarządzany przez Bank Światowy. Powstała w Ministerstwie Finansów grupa robocza ściśle współpracowała z ekspertami chilijskimi. W efekcie, po 10 miesiącach prac, w początkach roku 1992, powstał pierwszy projekt kompleksowej reformy emerytalnej. Projekt ten, bardzo podobny do chilijskiego wzorca, uzyskał wielu przeciwników w rządzie i parlamencie. Po dojściu do władzy prezydenta Gonzalo Sánchez de Lozada nastąpiły zmiany prywatyzacyjne w gospodarce, które postanowiono połączyć z reformą emerytalną. Używano dla nich określenia „kapitalizacja” zamiast „prywatyzacji”, chcąc uniknąć wrażliwego politycznie i społecznie określenia. Największe przedsiębiorstwa państwowe zostały przekształcone w spółki akcyjne, które następnie dokapitalizowano prywatnym kapitałem. Pozostałe udziały państwa były administrowane przez nowo założony prywatny fundusz emerytalny. Dywidendy z udziałów państwa w „skapitalizowanych” spółkach przeznaczone były na wypłaty świadczeń solidarnościowych dla osób w wieku ponad 65 lat. Do czerwca 1997 roku prywatni inwestorzy przejęli pakiety kontrolne we wszystkich państwowych firmach w branżach: energetycznej, paliwowej, kolejowej, lotniczej i telekomunikacyjnej [Müller, 2003, s. 53–54].

¹³ W chwili likwidacji do FOPEBA składki wpłacało 340 tys. uczestników [Müller, 2003, s. 57].

¹⁴ Wówczas w ramach struktur Ministerstwa funkcjonowała już instytucja pod nazwą *Dirección Nacional de Pensiones* (DNP), która była odpowiedzialna za wypłatę emerytur z FOPEBA, rozliczanie wypłat z FONCOM oraz z systemu BONOSOL [Crabbe, Giral, 2005, s. 17–18].

wana tak samo jak składka obowiązkowa [Gill, Packard, Yermo, 2005, s. 35]. Opłaty dla zarządzających funduszami emerytalnymi ustalono natomiast na poziomie 2,5% wynagrodzenia¹⁵. Przejście na emeryturę było możliwe w dowolnym wieku, pod warunkiem, że zgromadzono zasoby pozwalające na wypłacanie emerytury ze stopą zastąpienia, liczoną w stosunku do ostatniego wynagrodzenia, na poziomie 70%. W przypadku osiągnięcia 65 lat przejście na emeryturę było możliwe po zgromadzeniu zasobów pozwalających na stopę zastąpienia na poziomie 70%, ale liczonych w stosunku do najniższego wynagrodzenia w gospodarce [Dion, 2008, s. 148]. Praktycznie dokonano zatem jednorazowego podniesienia wieku emerytalnego o 10 (dla mężczyzn) lub 15 (dla kobiet) lat. W systemie nie przewidywano emerytury minimalnej ani minimalnej gwarantowanej stopy zastąpienia. Ubezpieczeni, którzy przeszli ze starego systemu do nowego, mieli jednak zagwarantowaną tzw. kompensatę składek w postaci finansowanej przez państwo dopłaty (*prestacion compensatoria*) do emerytury wypłacanej przez AFP. W reformach roku 1997, które miały charakter substytutywny, znaczący udział miało zaangażowanie USAID oraz Banku Światowego, z ramienia którego najaktywniej angażowali się Gottret i Revollo [Orenstein, 2008, s. 144 i 146]¹⁶. Wprowadzona w roku 1997 reforma emerytalna nie dała jednak spodziewanych efektów w zakresie ograniczania deficytu budżetowego. W przewidywaniach z roku 1997 związany z funkcjonowaniem systemu emerytalnego deficyt, wynikający z konieczności wypłacania „kompensaty składek”, powinien stanowić około 2% PKB¹⁷. W roku 1998 w nowym rozwiązaniu funkcjonowało jako formalni członkowie funduszy emerytalnych około 761 tys. osób, spośród których jedynie 450 tys. opłacało składki emerytalne [Crabbe, Giral, 2005, s. 36]. Założony przez władze duopol w zakresie zarządzających funduszami emerytalnymi w roku 1999 przekształcił się w praktyczny monopol po ogłoszonym połączeniu (przejściu) przez hiszpański bank BBV argentyńskiego konkurenta – Argentaria i utworzeniu firmy BBVA¹⁸. Po formalnym zakończeniu przejścia w roku 2001, w wyniku interwencji nadzoru emerytalne-

¹⁵ W ramach międzynarodowej procedury przetargowej jednym z elementów oferty był poziom opłat za zarządzanie [Palacios, 2005, s. 140].

¹⁶ Pablo Gottret, z pochodzenia Boliwijczyk, ekonomista Banku Światowego, wcześniej był wiceministrem finansów w Boliwii w latach 1987–1990. Kierował zespołem technicznym wprowadzającym w Boliwii prawo rynków kapitałowych, prawo ubezpieczeniowe oraz reformę emerytalną, przyjętymi przez boliwijski kongres w latach 1997 i 1998, a następnie w latach 1998–2002 kierował nadzorem nad rynkiem emerytalnym, ubezpieczeniowym i kapitałowym w Boliwii. Natomiast Alfonso Revollo, także z pochodzenia Boliwijczyk, to członek Rady Dyrektorów Wykonawczych Banku Światowego. W przeszłości minister kapitalizacji w Boliwii w rządzie prezydenta Gonzalo Sánchez de Lozada.

¹⁷ W kolejnych latach od 1998 do 2002 deficyt ten systematycznie przekraczał jednak poziom 4% [*Economic Growth ...*, 2005, s. 191].

¹⁸ Banco Bilbao Vizcaya Argentaria SA albo BBVA jest obecnie wielonarodową grupą bankową z siedzibą w Hiszpanii, która powstała po połączeniu w roku 1999 hiszpańskiego Banco Bilbao Vizcaya i argentyńskiego banku Argentaria.

go, jedna z boliwijskich firm zarządzających funduszami emerytalnymi, wchodząca w skład grupy kapitałowej BBVA, została sprzedana konkurencyjnej firmie [Müller, 2003, s. 57]¹⁹. W czerwcu 2001 roku do działających na rynku AFP należało 655 tys. członków [Müller, 2003, s. 58]. W roku 2001 rząd zdecydował się na wprowadzenie gwarantowanej emerytury minimalnej na poziomie 850 BOB, co stanowiło wówczas dwukrotność minimalnego wynagrodzenia. Dla wielu emerytów ustalony poziom emerytury minimalnej znacząco przekraczał nabyte wcześniej uprawnienia [Gill, Packard, Yermo, 2005, s. 46]. W roku 2002 rząd boliwijski zamierzał powiększyć liczbę podmiotów zarządzających funduszami emerytalnymi do trzech, ale wobec braku zainteresowania ze strony potencjalnych zarządzających funduszami postępowanie przetargowe pozostało bez rozstrzygnięcia²⁰. W roku 2002 stopa aktywizacji zawodowej na terenach miejskich wynosiła 77% dla mężczyzn i 57% dla kobiet, przy czym 58,5% mężczyzn i 76,6% kobiet pracowało w sektorach o niskiej produktywności [Dion, 2008, s. 136]. Po kolejnych wyborach prezydenckich w roku 2002 w miejsce systemu BOLIVIADA przywrócone zostały emerytalne wypłaty z funduszu BONOSOL²¹, przy gwarantowanym poziomie wypłat w równowartości 240 USD rocznie [International Labour Organisation, 2012 ([http](http://))]. Pod koniec roku 2002 rząd zdecydował się na połączenie wypłat środków pochodzących z bezskładkowych i składkowych emerytur w jedno świadczenie emerytalne [Gill, Packard, Yermo, 2005, s. 268]. Na koniec roku 2002 aż 69,1% aktywów funduszy emerytalnych stanowiły obligacje rządowe. Jednocześnie brak było całkowicie zaangażowania funduszy emerytalnych w akcje przedsiębiorstw i w fundusze inwestycyjne [*Pension Reform and...*, 2006, s. 32]. Mimo tego realna przeciętna stopa zwrotu środków zgromadzonych w funduszach emerytalnych od początku reformy do końca roku 2002 wyniosła 17,1% i była najwyższa w całej Ameryce Łacińskiej [Gill, Packard, Yermo, 2005, s. 130–131]. W roku 2003 wypłaty emerytur były możliwe na trzy sposoby [Palacios, 2005, s. 141]: a) w postaci dożywotnich annuitetów, b) w postaci wypłat programowanych lub c) w postaci annuitetów zróżnicowanych. W tym samym roku już jedynie 360 tys. osób opłacało składki emerytalne, mimo iż liczba formalnych członków funduszy emerytalnych zwiększyła się do poziomu ponad 809 tys. osób [Crabbe, Giral, 2005, s. 36]. Także w roku 2003 świadczenia z systemu BONOSOL

¹⁹ Była to firma Futuro ze szwajcarskiej grupy kapitałowej Zurich.

²⁰ Powszechnie podawaną przyczyną braku zainteresowania podmiotów z branży finansowej zaangażowaniem w boliwijski system emerytalny był mały rozmiar lokalnego rynku [Crabbe, Giral, 2005, s. 10]. W innym opracowaniu zwraca się jednak uwagę na to, że opłaty obowiązujące w boliwijskim systemie emerytalnym były na poziomie od połowy do dwóch trzecich opłat w innych krajach Ameryki Łacińskiej, pomimo relatywnej niedojrzałości i małego rozmiaru tego systemu [Gill, Packard, Yermo, 2005, s. 277].

²¹ Ponowne wprowadzenie BONOSOL zostało uregulowane przez prawo Ley N° 2427 z 28 listopada 2002.

otrzymało około 420 tys. osób [Mesa-Lago, 2005, s. 53]. W roku 2004 jedynie 11% ogółu siły roboczej było objętych publicznym składkowym systemem emerytalnym, a na rynku nadal funkcjonowały jedynie dwie firmy zarządzające funduszami emerytalnymi [Mesa-Lago, 2006, s. 669 i 672]. W roku 2004 zasoby zgromadzone przez boliwijskie fundusze emerytalne stanowiły równowartość nieco ponad 1,7 mld USD²². W tym samym roku rozmiar rynków kapitałowych w Boliwii szacowano na nieco ponad 1,2 mld USD, a 67,5% aktywów funduszy emerytalnych ulokowano w obligacjach rządowych²³. W opracowaniu Banku Światowego z roku 2004 boliwijska reforma emerytalna została oceniona jako „niesatysfakcjonująca” we wszystkich trzech ocenianych obszarach²⁴. Na koniec roku 2004 koszty zarządzania funduszami emerytalnymi, obniżone do poziomu 2,21% w stosunku do wynagrodzenia, nadal stanowiły aż 18,1% wartości pobieranej od pracownika składki emerytalnej, natomiast stopa zwrotu dla zgromadzonych składek w okresie od grudnia 2003 do grudnia 2004 wyniosła 11,1% [Mesa-Lago, 2006, s. 674 i 676]. W roku 2007 prawem [Ley N° 3785..., 2007], wprowadzono emeryturę minimalną, określoną wówczas na poziomie 525 BOB, dla osób, których emerytura składkowa była niższa niż ta kwota²⁵. Od 1 lutego 2008 roku BONOSOL, wypłacany dotąd osobom, które ukończyły 65 lat, został zastąpiony nowym świadczeniem emerytalnym, które wypłacano wszystkim obywatelom, którzy ukończyli 60 lat, o nazwie *Renta Dignidad* [Social Security..., 2012, s. 54]. Wartość tego powszechnego świadczenia została określona na poziomie 2400 BOB rocznie. Według danych APS w roku 2009 wypłacano 12 270 emerytur minimalnych. W lutym 2010 roku liczba beneficjentów *Renta Dignidad* wynosiła 782 660 osób [Non-Contributory Pension..., 2011]. 10 grudnia 2010 roku weszło w życie nowe prawo emerytalne, którym obniżono standardowy wiek emerytalny z 65 na 58 lat. Dodatkowo przewidziano wcześniejsze o jeden rok przechodzenie na emeryturę matek, za każde urodzone dziecko, jednak co najwyżej o trzy lata, oraz wcześniejsze przechodzenie na emeryturę górników w wieku 56 lat z możliwością obniżenia wieku emerytalnego o jeden rok za każde dwa lata pracy pod ziemią, ale maksymalnie o 5 lat. Ponadto przeniesiono zarządzanie zasobami zgromadzonymi w funduszach emerytalnych z APF do nowo powstałej agencji rządowej: Zarządzający Publiczny

²² Dla porównania w liczącej w przybliżeniu czterokrotnie więcej mieszkańców Argentynie udało się zgromadzić w tym samym roku zasoby na poziomie ponad 18,3 mld USD, czyli ponad dziesięciokrotnie więcej [Crabbe, Giral, 2005, s. 27].

²³ Dla porównania sąsiednie Chile miało rynki kapitałowe w tym samym roku o rozmiarze przekraczającym wartość 117 mld USD, a udział obligacji rządowych w zbiorczym portfelu inwestycyjnym funduszy emerytalnych był w tym kraju na poziomie 18,7% [Crabbe, Giral, 2005, s. 29 i 31].

²⁴ Oceniane w tym raporcie kategorie to: *Quality at entry*, *Supervision* oraz *Summary of performance* [Review of Bank..., 2004, Appendix A].

²⁵ Emerytura minimalna określona została jako równowartość minimalnej płacy w gospodarce, której poziom periodycznie ulegał zmianie [Non-Contributory Pension..., 2011].

Długoterminowego Ubezpieczenia Społecznego (*Gestora Pública de la Seguridad Social de Largo Plazo*, GSS). Opłata za zarządzanie została pozostawiona na poziomie 0,5% zarobków. Przejęte do zarządzania przez GSS zasoby wynosiły 34 mld BOB i dotyczyły rachunków około 1,3 miliona osób. Ponadto ustanowiono świadczenie solidarnościowe dla osób, które nie uzyskały uprawnień do emerytury minimalnej, ale opłacały składki ubezpieczeniowe przez co najmniej 10 lat.

STAN OBECNY SYSTEMU EMERYTALNEGO W BOLIWI – NA 1 SIERPNI 2012 ROKU

Boliwijski system emerytalny składa się z trzech filarów [*Non-Contributory Pension...*, 2011] oraz [*Social Security...*, 2012, s. 54 i następne]: 1) bezskładkowego świadczenia emerytalnego *Renta Dignidad*; 2) długoterminowej Obowiązkowej Emerytury Minimalnej z Zabezpieczenia Społecznego (*Pensión Mínima de Seguro Social Obligatorio*, SSO) oraz 3) emerytury składkowej z obowiązkowych rachunków indywidualnych (*Fondo de Capitalización Individual*, FCI).

Bezskładkowe świadczenie emerytalne *Renta Dignidad*, co w wolnym tłumaczeniu może oznaczać „Godne Dożywocie”, jest świadczeniem wprowadzonym regulacją z roku 2007 [Ley N° 3791..., 2007]. „Godne Dożywocie”, określane także jako Renta Uniwersalna Starcza (*Renta Universal de Vejez*, RUV), zastąpiło funkcjonujący do końca roku 2007 bon solidarnościowy (BONOSOL). *Renta Dignidad* wypłacana jest osobom, które ukończyły 60 lat i są Boliwijczykami z urodzenia lub naturalizowanymi obywatelami i zamieszkują w Boliwii, na dwa sposoby: a) tym, którzy nie mają innych świadczeń emerytalnych w wysokości 2400 BOB rocznie, z możliwością zamiany na comiesięczne wypłaty po 200 BOB, b) tym, którzy otrzymują inne świadczenia emerytalne w wysokości 1800 BOB rocznie z możliwością zamiany na wypłaty comiesięczne w wysokości 150 BOB. Systemem zarządzają AFP poprzez Bazę Danych Godnego Dożywocia (*Base de Datos de la Renta Dignidad*, BDRD). Nadzór nad funkcjonowaniem systemu sprawuje Urząd Kontroli i Nadzoru Emerytur i Ubezpieczeń (*Autoridad de Fiscalización y Control de Pensiones y Seguros*, APS).

Renta Dignidad jest obecnie finansowana z 30% wpływów uzyskiwanych z Bezpośredniego Podatku od Węglowodorów (*Impuesto Directo a los Hidrocarburos*, IDH), dotacji ze Skarbu Państwa (*Tesoro General de la Nación*, TGN), z funduszy wspólnot samorządowych oraz z dywidend otrzymywanych ze skapitalizowanych spółek publicznych.

Długoterminowa Obowiązkowa Emerytura Minimalna z Zabezpieczenia Społecznego funkcjonuje na podstawie regulacji N° 3785, dekretu N° 29423 i rezolucji 198/08, 243/09 i 435/08, a także okólnika 04/2010.

Emerytura minimalna jest solidarnościową emeryturą wypłacaną przez Obowiązkowe Ubezpieczenie Społeczne (*Seguro Social Obligatorio*, SSO) oso-

bom, które ukończyły 58 (górnicy 56) lat, opłacały składki ubezpieczenia społecznego przez co najmniej 10 lat i uzyskały prawo do emerytury składkowej na poziomie niższym niż emerytura minimalna. Wartość emerytury minimalnej jest równoważna minimalnemu wynagrodzeniu w gospodarce, które jest ustalane poprzez wyliczenie przez Bank Centralny Boliwii (*Banco Central de Bolivia*) wielkości tzw. Jednostki Rozrachunkowej Rozwoju Domowego (*Unidad de Fomento a la Vivienda*, UFV). Zmiany wartości tej jednostki są uwzględniane do wyliczania minimalnego wynagrodzenia i wykorzystywane do okresowych zmian wartości emerytury minimalnej. Systemem zarządza państwo poprzez APS.

Świadczenie finansowane jest z utworzonego na podstawie Ley N° 3785 w roku 2007 funduszu emerytur solidarnościowych. Fundusz ten jest finansowany przez wszystkich płacących składki emerytalne przy przyjęciu następujących zasad²⁶:

- od wynagrodzeń w przedziale od 815,40 do 13 000 BOB – 0,5%,
- od wynagrodzeń w przedziale od ponad 13 000 do 25 000 BOB – 1%,
- od wynagrodzeń w przedziale od ponad 25 000 do 35 000 BOB – 5%,
- od wynagrodzeń ponad 35 000 BOB – 10,0%.

Dodatkowo przedsiębiorcy prowadzący przedsiębiorstwa górnicze wpłacają do tego funduszu 2% dochodu ze sprzedaży. W grudniu 2009 roku saldo środków na tym funduszu osiągnęło poziom 439,069 mln BOB.

Świadczenie finansowane z funduszu stanowi różnicę pomiędzy kwotą dostępną ze środków zgromadzonych przez emeryta na indywidualnym rachunku składkowym a prawnie określoną wartością emerytury minimalnej. Świadczenie wzrasta stopniowo od wartości minimalnej przy 10 latach płacenia składek do maksimum przy 35 latach płacenia składek.

Emerytura składkowa z obowiązkowych rachunków indywidualnych obejmuje obowiązkowo wszystkich zatrudnionych, w tym także wojskowych i praktykantów. Dobrowolnie w systemie tym uczestniczą osoby samozatrudniające się. Składka na ubezpieczenie emerytalne wynosi 10% wynagrodzenia lub deklarowanego dochodu, w przypadku samozatrudniających się, plus dodatkowo opłata 0,5% na wynagrodzenie zarządzającego i jest w całości opłacana przez pracownika. Składki odprowadzane są od zarobków pomiędzy minimalnym wynagrodzeniem w gospodarce a 60-krotnością tego wynagrodzenia. Emerytura przysługuje osobom, które:

- będąc w dowolnym wieku zgromadziły na indywidualnym rachunku zasoby pozwalające sfinansować wypłatę dożywotniego świadczenia emerytalnego na poziomie 60% przeciętnych swoich zarobków z dwóch ostatnich lat, pokryć koszty pogrzebu i ewentualnych świadczeń rodzinnych po śmierci,
- w wieku 55 lat dla mężczyzn lub 50 lat dla kobiet z wystarczającą długością okresów składkowych, jeżeli zgromadziły na indywidualnym rachunku zasoby pozwalające sfinansować wypłatę dożywotniego świadczenia emerytalnego

²⁶ W przypadku osób samozatrudniających się podstawą jest deklarowany dochód.

go na poziomie 60% przeciętnych swoich zarobków z dwóch ostatnich lat, pokryć koszty pogrzebu i ewentualnych świadczeń rodzinnych po śmierci, – ukończyły 58 lat (dla górników 56) i opłacały składki emerytalne przez co najmniej 10 lat, jeżeli środki zgromadzone na indywidualnym rachunku są wystarczające do wypłacania dożywotnio emerytury na poziomie nie niższym niż wysokość emerytury minimalnej.

Pierwsze świadczenie emerytalne nie może być niższe niż 60% przeciętnych miesięcznych zarobków emeryta z ostatnich dwóch lat lub z całej kariery zawodowej, jeżeli okres ubezpieczenia trwał krócej niż dwa lata. Emerytury wypłacane są 13 razy w roku. Przyznane emerytury są okresowo waloryzowane z wykorzystaniem wskaźnika UFV, który jest wyliczany przez Bank Centralny i zależy od kosztów utrzymania.

WYZWANIA I PRZEWIDYWANE ZMIANY W SYSTEMIE EMERYTALNYM BOLIWII

Najważniejszym wyzwaniem, przed którym stoi system emerytalny w Boliwii, jest niska wartość świadczeń emerytalnych. Brak silnie rozwiniętych rynków kapitałowych powoduje bardzo ograniczone możliwości funkcjonowania systemu kapitałowego przewidującego metodę inwestycyjną w zarządzaniu ryzykiem starości. Dodatkowym czynnikiem, który warto zauważyć w przypadku Boliwii, jest jej specyfika w zakresie zarówno topograficznym (relatywnie duża część kraju ma charakter górzysty z obszarami izolowanymi od wszelkich wpływów o charakterze cywilizacyjnym), jak i demograficznym (duży udział w populacji Indian, którzy ze względu na obowiązujące zwyczaje i elementy kulturowe unikają udziału w badaniach społecznych czy ekonomicznych) [Crabbe, Giral, 2005, s. 13]. Czynniki te w istotny sposób mogą wpływać na skuteczność prognozowania rozwoju społeczno-gospodarczego, w tym także w zakresie systemu emerytalnego. Przykładem w tym zakresie niech będzie to, że w siedem lat po wprowadzeniu systemu BONOSOL nie było w Boliwii pełnej wiedzy na temat wszystkich osób uprawnionych do otrzymywania tego świadczenia. W przedstawionym stanie rzeczy w przyszłości należy się spodziewać dalszego ograniczenia w boliwijskiej rzeczywistości emerytalnej elementu kapitałowego na rzecz zwiększania elementów zaopatrzeniowych.

PODSUMOWANIE

System emerytalny w Boliwii przeszedł w ostatnich latach dwukierunkową zmianę: najpierw odszedłszy całkowicie od elementów zaopatrzeniowych przyjęto w nim jako wyłączne rozwiązania kapitałowe w postaci rachunków indywi-

dualnych oraz kolektywnych (BONOSOL), a następnie dokonywano zmian wprowadzających i później powiększających znaczenie elementów repartycyjnych. Wskazywana już przez wcześniejsze badania [Crabbe, Giral, 2005, s. 11] niestabilność rozwiązań kapitałowych w systemie emerytalnym Boliwii, gdzie jako źródło niestabilności wskazywano zarówno obszar płacenia składek, jak i możliwości ich inwestowania, została potwierdzona przez późniejsze działania władz boliwijskich. Ostatnie zmiany w zakresie funkcjonowania boliwijskiego systemu emerytalnego potwierdzają postawioną na wstępie hipotezę o niecelowości przyjmowania metody inwestycyjnej w zarządzaniu ryzykiem starości w krajach biednych. Przejęcie zarządzania funduszami emerytalnymi przez rządową agencję oznacza praktyczną nacjonalizację systemu emerytalnego.

Niewątpliwie najbardziej interesującym w porównaniach międzynarodowych rozwiązaniem było wprowadzenie w Boliwii funduszu BONOSOL.

LITERATURA

- A Quarter Century of Pension Reform in Latin America and Caribbean: Lessons Learned and Next Steps*, 2005, C.A. Crabbe, Editor, Inter-American Development Bank, Washington D.C.
- Bauer R., Bowen S., 1997, *The Bolivian Formula: From State Capitalism to Capitalisation*, McGraw-Hill and Interamericana de Chile, Santiago de Chile.
- Bloomberg, 2012, <http://www.bloomberg.com/markets/currencies> (dostęp 31.08.2012).
- Central Intelligence Agency, 2012a, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/bl.html> (dostęp 31.08.2012).
- Central Intelligence Agency, 2012b, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2004rank.html> (dostęp 31.08.2012).
- Crabbe C.A., Giral J., 2005, *Lessons Learned from Pension Reform in Latin America and Caribbean* [w:] *A Quarter Century of Pension Reform in Latin America and Caribbean: Lessons Learned and Next Steps*, 2005, C.A. Crabbe, Editor, Inter-American Development Bank, Washington D.C.
- Dion M., 2008, *Pension Reform and Gender Inequality* [w:] *Lessons from Pension Reform in the Americas* (2008), edited by S.J. Kay and T. Sinha, Oxford University Press, New York.
- Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform*, 2005, The World Bank, Washington, D.C.
- Gill I.S., Packard T., Yermo J., 2005, *Keeping the Promise of Social Security in Latin America*, The World Bank – Stanford University Press, Washington, DC – Palo Alto, Calif.
- Holzmann R., Hinz R. et al., 2005, *Old-Age Income Support in the 21st Century: An International Perspective on Pension Systems and Reform*, The World Bank, Washington, D.C.
- Holzmann R., Packard T., Cuesta J., 1999, *Extending Coverage in Multi-Pillar Pension Systems: Constraints and Hypotheses, Preliminary Evidence and Future Research*

- Agenda*, paper prepared for World Bank Conference “New Ideas about Old-Age Security”, 14–15 September 1999.
- Infoleyes, 2012, <http://bolivia.infoleyes.com/shownorm.php?id=1278> (dostęp 31.08.2012).
- International Labour Organisation, 2012, http://www.ilo.org/dyn/illossi/ssimain.ViewScheme?p_lang=en&p_scheme_id=1418&p_geoaid=68 (dostęp 31.08.2012).
- Kołodziejczyk K., 2004, *Systemy emerytalne w Ameryce Łacińskiej: Od repartycji do kapitalizacji*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, Poznań.
- Lessons from Pension Reform in the Americas*, 2008, edited by S.J. Kay and T. Sinha, Oxford University Press, New York.
- Ley de Pensiones*, 1996, Ley 1732 (29 Noviembre).
- Ley N° 3785, 2007, de 23 de noviembre de 2007 *de los Trabajadores Estacionales y la Pensión Mínima*.
- Ley N° 3791, 2007, *de la Renta Universal de Vejez (Renta Dignidad) y los Gastos Funerarios*, DS N° 29400, 29 de diciembre de 2007.
- Mackenzie G.A. (Sandy), 2006, *Annuity Markets and Pension Reform*, Cambridge University Press, New York.
- Mesa-Lago C., 2005, *Evaluation of a Quarter Century of Structural Pension Reforms in Latin America w: A Quarter Century of Pension Reform in Latin America and Caribbean: Lessons Learned and Next Steps*, 2005, C.A. Crabbe, Editor, Inter-American Development Bank, Washington D.C.
- Mesa-Lago C., 2006, *Structural Pension Reform – Privatization – in Latin America [w:] Oxford Handbook of Pensions and Retirement Income*, 2006, edited by G.L. Clark, A.H. Munnell and J.M. Orszag with the assistance of K. Williams, Oxford University Press, New York.
- Ministerio de Economía y Finanzas Públicas de Bolivia, 2012, http://www.economiayfinanzas.gob.bo/index.php?opcion=com_contenido&ver=contenido&id=1175&id_item=573 (dostęp 31.08.2012).
- Müller K. & Asociados, 1997, *Reforma de Pensiones: El Sistema de Capitalización Individual*, Informe Confidencial No. 103, La Paz.
- Müller K., 2003, *Privatising Old-Age Security: Latin America and Eastern Europe Compared*, E. Elgar, Cheltenham, UK – Northampton, MA, USA.
- Narodowy Bank Polski, 2012, <http://www.nbp.pl/home.aspx?f=/kursy/kursyb.html> (dostęp 31.08.2012).
- Non-Contributory Pension Programs in FIAP Countries: Part I: Latin America*, 2011, Compared Regulations Series, Document prepared by the International Federation of Pension Fund Administrators (FIAP), Santiago, July 2011.
- Orenstein M.A., 2008, *Privatizing Pensions: The Transnational Campaign for Social Security Reform*, Princeton University Press, Princeton and Oxford.
- Oxford Handbook of Pensions and Retirement Income*, 2006, edited by G.L. Clark, A.H. Munnell and J.M. Orszag with the assistance of K. Williams, Oxford University Press, New York.
- Palacios R., 2005, *Systemic Pension Reform in Latin America [w:] Workable Pension Systems: Reforms in the Caribbean*, 2005, Editors: P. Desmond Brunton & Pietro Masci, Inter-American Development Bank – Caribbean Development Bank, Washington, DC – Barbados.

- Pension Reform and the Development of Pension Systems: An Evaluation of World Bank Assistance*, 2006, Independent Evaluation Group, The World Bank, Washington, D.C.
- Review of Bank Assistance to Pension Reform and the Development of Pension Systems*, 2004, (Approach Paper) Operation Evaluation Department, The World Bank – Independent Evaluation Group, Washington, D.C.
- Social Security Programs Throughout the World: The Americas, 2011, 2012*, Social Security Administration Office of Retirement and Disability Policy Office of Research, Evaluation, and Statistics, SSA Publication No. 13-11804, Released: February 2012, Washington, DC.
- Weyland K., 2008, *Bounded Rationality in Latin-American Pension Reform [w:] Lessons from Pension Reform in the Americas*, 2008, edited by S.J. Kay and T. Sinha, Oxford University Press, New York.
- Wielka Encyklopedia PWN*, 2001, t. 4, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Workable Pension Systems: Reforms in the Caribbean*, 2005, Editors: P. Desmond Brunton & P. Masci, Inter-American Development Bank – Caribbean Development Bank, Washington, DC – Barbados.

Streszczenie

Artykuł o systemie emerytalnym Boliwii, kraju, który powszechnie traktowany jest jako kraj biedy, poza wprowadzeniem, zawiera cztery części: 1. Ogólna informacja o kraju, 2. Rozwój historyczny systemu emerytalnego, 3. Stan obecny systemu emerytalnego oraz 4. Wyzwania i przewidywane zmiany w systemie emerytalnym.

Celem badawczym autora jest prezentacja historycznych i aktualnych rozwiązań w systemie emerytalnym Boliwii w celu odnalezienia w tym systemie pomysłów, które w międzynarodowych porównaniach warto wykorzystywać. Autor stawia hipotezę o niecelowości przyjmowania metody inwestycyjnej w zarządzaniu ryzykiem starości w krajach biednych. Rozwój systemu emerytalnego w Boliwii stanowi interesujący przykład przejścia od rozwiązania typu *pay-as-you-go* do systemu w pełni kapitałowego, z indywidualizacją rachunków emerytalnych, przy jednoczesnym funkcjonowaniu nowatorskiego rozwiązania kapitałowego w postaci systemu BONOSOL, a następnie stopniowego odchodzenia od przyjętych wcześniej rozwiązań na rzecz elementów o charakterze zaopatrzeniowym. Ostatnie decyzje o przeniesieniu zarządzania środkami zgromadzonymi w funduszach emerytalnych z instytucji prywatnych do instytucji publicznej można określać jako nacjonalizację systemu emerytalnego w części kapitałowej. Duża niestabilność systemu emerytalnego w Boliwii oznacza brak spójności przyjmowanych wcześniej rozwiązań kapitałowych, oznaczających stosowanie metody inwestycyjnej w zarządzaniu ryzykiem starości, z możliwościami kraju biednego, gdzie trudności w gromadzeniu składek i niewielkie rynki kapitałowe utrudniają rozwój tych rozwiązań. W podsumowaniu autor wskazuje, że w porównaniach międzynarodowych najbardziej interesującym pomysłem w boliwijskim systemie emerytalnym było funkcjonowanie systemu BONOSOL.

Pension System in a Country of Poverty: Case of Bolivia

Summary

The article presents an insight into the old age pension system in Bolivia, the country, which is commonly treated as a country of poverty. The introduction is followed by four topic paragraphs: 1. the general information about the country, 2. the historical development of its pension

system, 3. the present situation, and 4. challenges and foreseen changes. There, the author's goal was to present both past and present solutions employed by the pension system of Bolivia, in search for ideas worth consideration in international comparisons. The author puts the hypothesis about futility of reception of investment method in old-age risk management in countries of poverty. Development of pension system in Bolivia is an interesting case of transformation from pay-as-you-go system to fully-funded one, with individualization of pension accounts, with simultaneous functioning of innovatory capital solution like BONOSOL system, and next gradually walking away from earlier accepted solutions into elements of system of subsistence nature. Last decisions according to the transfer of fund management of pension funds resources from private managers into the public one could be named as nationalization of pension system in the capital part of it. The great instability of pension system in Bolivia means the lack of cohesion earlier absorbed fully-funded solutions, which determined using the investing method in old-age risk management, and opportunities of a poverty country, where difficulties in commissions collecting and poor capital markets trammel the development of such solutions. In the summary, the author highlights that in international comparison the most interesting concept in Bolivian pension system was the BONOSOL system.